

Zločin i kazna: politološko-pravni ogledi o ratu, zločinu, krivnji i oprost

JOVAN MIRIĆ

SKD Prosvjeta, Zagreb, 2002., str. 206

Prije dvadeset godina, 2002., u izdanju SKD Prosvjeta objavljena je knjiga profesora Jovana Mirića – *Zločin i kazna*. Bila je to njegova osma knjiga i – kako i sam autor kaže – dio *trilogije* koju uz nju čine i njegova dva prethodna djela: *Demokracija u postkomunističkim društvima* (1996) i *Demokracija i ekskomunikacija* (1999). U sve te tri knjige Mirić se bavi pitanjem demokracije u Hrvatskoj, ali s naročitim osvrtom na odnos Hrvatske prema Srbima nakon 1990.

Mirić se inicijalno nije mislio baviti srpskim pitanjem, ali je to pitanje postalo neizbježno za nekoga tko je htio ostati kritički politolog i nakon 1990. Druga pitanja bila su manje važna u odnosu na ovo glavno, koje je u potpunosti okupiralo javni prostor, političke diskurse i odluke. Kad su nastupile promjene 1990. godine, Miriću je preostalo – kako mu je tada i najavio da će se dogoditi Branko Horvat – da izabere između tri opcije: prvo, da napusti Hrvatsku (milom ili silom); drugo – da ušuti u odnosu na ono bitno i time postane marginalan kao intelektualac, ili treće – da se bavi Srbima u Hrvatskoj. Iako je sebe opisivao kao nekoga kome etničko srpsko porijeklo ne znači ništa posebno, te se inicijalno odupirao Horvatovu prijedlogu, ubrzo je uvidio da je bio u pravu. Mirić se u svojih sljedećih pet knjiga – objavljenih nakon pada socijalizma i Jugoslavije – angažirano posvetio onome što je tada bilo najvažnije. Pisao je, kako i sam kaže, pomalo “skrivečki”, koristeći pseudonim kad su prijetnje postale preopasne i objavljujući u malo čitanoj *Prosvjeti*, ali nije nestao, premda ga njegov fakultet – na svoju sramotu – nije htio zaštititi ni izjavom solidarnosti kad je napadan i vrijeđan, te je stoga 1998., navršivši 64 godine života i 39 godina staža iz protesta otišao u prijevremenu mirovinu. Iz principa.

Zločin i kazna je knjiga politološko-pravnih eseja o ratu, zločinu, krivnji i oprost, kako stoji u podnaslovu knjige. Temelji se na svakodnevnom praćenju

izjava, odluka, gesti i procesa u koje je sam autor bio neizbježno “uronjen” već samom činjenicom da je živio u Zagrebu i nije ih mogao izbjeći, čak i da je to htio. Mirić je pratio događaje od kuće, zapisujući izjave, režući ih iz novina i potom lijepeći ih i komentirajući na majstorski način, kao vrhunski kritički politolog koji ne odustaje od svog poslanja kao intelektualac. Čitajući te zapise s distance od 20 godina, ostajemo i dalje jednako “šokirani” obiljem činjenica i dokaza o zločinačkom karakteru rata iz 1990-ih, te prikrivanjem zločina neposredno nakon što su se dogodili ali i kasnije. Kao da se ništa nije izmijenilo u ovih 20 godina, knjiga ostaje aktualna, a zločini uglavnom neprocesuirani i nekažnjeni. Unatoč brojnim “izrazima žaljenja” koje su u međuvremenu razmijenili najviši političari Srbije i Hrvatske, mi danas, 2022. živimo u doba re-tuđmanizacije u Hrvatskoj i u doba u kojem je Slobodan Milošević u službenom i neslužbenom ali popularnom diskursu u Srbiji predstavljen kao žrtva, dok su zločinci u oba slučaja – oni *drugi*, nikad *mi*. Štoviše, kad (i ako) pročitaju ovu knjigu, a možda i kad pročitaju već i ovaj osvrt na nju, mnogi će ostati u nevjerici, jer u međuvremenu nisu čuli ili nisu htjeli čuti, ignorirali su, tamnu stranu rata koji – kako Mirić kaže – nije bio pravi rat nego je bio zločin, u kojem su se događali zločini. Niti je država tada bila, niti je sada voljna djelovati kao država, prema svim svojim državljanima i svim građanima jednako.

Mirić je već 2002. najavio da će post-tuđmanovska vlast (tada pod vodstvom Ivice Račana) učiniti malo ili ništa, jer ona u biti dijeli tuđmanovski diskurs kad se radi o Srbima. I ona kolektivno kriminalizira Srbe u Hrvatskoj, ni ona ne pokazuje volju niti interes za njihovim povratkom, i ona je držala da je Haški sud nepravedan kad optužuje “naše”, i pod njom se nastavio proces nestanka Srba iz Hrvatske. Mirić precizno definira *etničko čišćenje* ne samo kao fizičko protjerivanje prethodnim zastrašivanjem, izbacivanjem s posla, govorom mržnje i odbijanjem garantiranja sigurnosti (npr. Tuđman u 1991.), nego i kao identitetsko nestajanje, kojim nestaju i oni Srbi koji su odlučili ostati u Hrvatskoj, budući da ih se upućuje na nevidljivost. Hrvatska je “etnički očišćena i od onih Srba koji su ostali u Hrvatskoj”, piše on, jer se oni plaše da budu Srbi i da to pokažu (103). Srpsko pitanje, piše Mirić u ovoj knjizi, Tuđman i tuđmanovska Hrvatska namjeravali su – i u velikoj mjeri uspjeli – “riješiti” u skladu sa sloganom: *nema Srba, nema ni srpskog pitanja* (31).

Da bi svoju poziciju učinio potpuno jasnom, Mirić na više mjesta napominje da je glavni krivac za rat/zločin Slobodan Milošević i njegova sumanutu politika, koja je sasvim odgovala Tuđmanovoj ideji etnički homogene (čiste)

Hrvatske. Srbi u Hrvatskoj su se našli između dviju politika koje im nisu željele dobro i koje su ih oštetile. “Tu su na djelu bile dvije zločinačke politike protiv jednog naroda i Srbi u Hrvatskoj, u takvim uvjetima, nisu imali šanse. A sve su šanse pokopali kada su uzeli oružje u ruke” (str. 32). U stvari, umjesto da prihvate poziciju žrtve, oni su pogriješili kad su izabrali poziciju sile, jer sila bili nisu (str. 37). Žrtva su, međutim, bili, i to dvostruka – žrtva srpske politike, ali i žrtva agresije, “napadnuti od nove hrvatske vlasti” (str. 43). Oni su bili i žrtva dijabolizacije, desubjektiviziranja, samodestrukcije identiteta, poneprijeteljenja (stvaranja neprijateljima), koje je bilo namjerno i u striktnom smislu nepotrebno, budući da je Tuđman lako mogao novi hrvatski nacionalizam konstruirati koristeći preostala dva *Neprijateljska Druga*: antijugoslavenstvo i antikomunizam (36). No, odlučio se za antisrpstvo, jer je bio šovinist – kao što je, piše Mirić, tvrdio njegov (u knjizi neimenovani) slavni prijatelj-umjetnik koji je stoga i odbio postati član HDZ-a, premda je bio dugogodišnji Tuđmanov osobni prijatelj. Mirić kaže da se i osobno “poput desetaka, pa i stotine hiljada mojih sunarodnika, osjećao ne kao agresor, nego kao žrtva agresije ili dvostruke agresije: srpske izvana i hrvatske iznutra” (97). U biti srpske reakcije na događaje kojima su bili izloženi jest – strah, a ne ideologija (velikosrpska politika) (33). Namjerna proizvodnja straha bila je u biti zločina. Hrvatska je strah stvarala namjerno, kroz “optuživanje Srba za privilegije, vrijeđanje, prijetnje... političku desubjektivizaciju i dekonstitucionalizaciju srpskog naroda u Hrvatskoj” (35). Taj strah imao je izvor u tri uzroka: u traumatskom sjećanju na NDH, u Tuđmanovoj politici i u Miloševićevoj politici (43).

Mirić pritom – zanimljivo i svakako vrijedno daljnjeg istraživanja – dovede u pitanje i koncept “matične države” kad se on primjenjuje na odnos Srba iz Hrvatske prema Srbiji. On kaže da “ne postoji, a niti je postojala težnja Srba da se ‘pripoje’ ili ‘vrate’ u svoju ‘matičnu državu’, barem ne značajnija, politički artikulirana težnja” (100). Srbi su “stotinama godina živjeli u hrvatskoj državi”, participirali u hrvatskoj kulturi i sukonstituirali hrvatsku politiku i povijest. Polemizirajući s kolegicom-politologinjom M.K., Mirić kaže:

Srbi u Hrvatskoj nisu ni Sudetski Nijemci, ni Kurdi, ni Alzašani. Oni, kako rekosmo, nisu odvojeni od “matične države”, a niti su čeznuli da se vrate u takvu državu! Uostalom, takve nije ni bilo! Oni su u Hrvatskoj postajali to što jesu. Srbi nigdje izvan Hrvatske (osim sporadičnih slučajeva uobičajene mobilnosti stanovništva) nisu ostavili svoje. Ni svoje kuće,

ni imanja, ni grobove, na koncu ni svoju državu! Sve je njihovo (bilo) u Hrvatskoj. Ali su to morali napustiti (100).

Kako su to morali, Mirić pokazuje u cijeloj ovoj knjizi. Egzodus nije počeo u Oluji – nego već 1990. i 1991., odmah po dolasku HDZ-a na vlast. Već je 1993. Tuđman govorio da je broj Srba pao na osam posto, što bi značilo da je već dotad otišlo blizu 200 tisuća Srba. U 1993/94., piše Mirić navodeći podatke Tončija Majića, oko 10 tisuća građana Splita “pogrešne nacionalnosti” izbačeno je iz svojih stanova, i to ne nasumice nego po popisu koji je sastavljen u Ministarstvu obrane. Sveučilište je očišćeno od Srba, kao i pravosuđe, koje je očišćeno i od mnogih koji nisu htjeli prihvatiti nove standarde, naručene optužnice, neprofesionalnost i politizaciju. Oko 60 posto zaposlenih u pravosuđu i skoro svi Srbi (npr. u Prekršajnom sudu u Zagrebu) su morali napustiti pravosuđe, a neki su to odlučili jer su ostali vjerni svojoj profesionalnosti i nisu pristajali na etnički pristrana suđenja, za koja Mirić navodi brojne primjere u ovoj knjizi. Gospićki tužitelj, Đorđe Kalanj, je i ubijen u listopadu 1991., zajedno s mnogim drugim Srbima-intelektualcima iz toga grada. Srbi su u tim suđenjima bili apriorno kriminalizirani, te je za njih vrijedila “presumpcija kolektivne krivnje” (179). Ni priznanja o počinjenju zločina (kao npr. u slučaju obitelji Zec ili slučaju Varivode) nisu dovela do kažnjavanja, nego su slučajevi išli u zastaru (za koju Mirić kaže da je postala “svojevrsni oblik odmazde nad Srbima”, 183), ili su prekvalificirani ili su počinitelji oslobođeni zbog proceduralnih grešaka. Kad je Hrvatski helsinški odbor ponudio dokaze o zločinima nakon Oluje, država ih nije htjela prihvatiti. Suđenja i prijetnje suđenjima postali su instrument zaplašivanja kako se Srbi ne bi vraćali. Nije Oluja izvedena, navodi Mirić neke lokalne političare, da bi se Srbi vratili!

Ubijani su, bez zaključenja istrage i bez kazne, i drugi: Petar Pajagić i Damjan Žilić obojica u septembru 1991. u Sisku (177 i 193). Nestali su ili ubijeni mnogi drugi radnici sisačke Rafinerije. Milan Levar, koji je htio svjedočiti o mehanizmu likvidiranja Srba, potom je i sam ubijen. Čak su i najviši državni funkcioneri, kao što su bili Josip Manolić, Martin Špegelj i Josip Boljkovac, govorili da postoji neka “paralelna linija” zapovijedanja koja se zalagala ne za mir i mirenje (što je svojedobno, neuspješno jer za to Tuđman nije bio zainteresiran, predlagao Živko Juzbašić). No, učestalost zločina, njegovo masivno korištenje, dovodi u pitanje tezu o nekoj “paralelnoj strukturi”. Sam Tuđman je, piše Mirić, bio vrlo dobro obaviješten o događajima i zagovarao je nestanak Srba iz Hrvatske, kao bit svoje politike.

O tome je svojedobno (20. svibnja 2000.) *Feral Tribune* objavio stenograme razgovora s Tuđmanom u kojem mu Jure Radić, tadašnji potpredsjednik Vlade zadužen za obnovu postradalih područja, objašnjava kako ne bi bilo korisno ni dobro obnoviti Vukovar u cijelosti jer bi se u stanove i kuće koje bi bile obnovljene vratili Srbi. Bolje je da Vukovar ima 15 tisuća stanovnika od kojih će dvije trećine biti Hrvati, nego da se stanje vrati na ono otprije. Pritom su Radić i Tuđman dogovarali preseljenje Hrvata iz BiH, znajući ili pretpostavljajući da se Hrvati koji su izbjegli iz Vukovara više u njega neće vratiti. Mirić iz tog transkripta, ali i iz drugih izjava koje navodi u ovoj knjizi, zaključuje da je cilj Oluje bio “uspostavljanje teritorijalnog integriteta Hrvatske etničkim čišćenjem” (193).

Cilj toga rata (je) bio, između ostaloga, i etničko čišćenje. I taj je cilj uglavnom ostvaren. Etničko čišćenje nije slučajna pojava ni posljedica “Oluje”, nego je to bio cilj i povod za “Oluju”. Dogovorno i vandogovorno, zločinački i kukavički, srpska je strana (srpska politika) učinila sve da pomogne Tuđmanu oko ozbiljenja toga cilja. Nisu samo etnički očišćeni prostori, teritorije, čišćeno je sve: čišćene su institucije, udžbenici, knjižnice, čišćena je povijest, kultura. Onečišćene su jedino glave i duše ljudi. Tuđmanova je vlast koristila sve oblike kriminala i sve tipove kriminalaca kako bi etnički očistila Hrvatsku. Za ta su djela okorjeli kriminalci i ratni zločinci nagrađivani slobodom, medaljama, činovima i materijalnim probicima (193).

On navodi i druge primjere namjernog istjerivanja srpskog stanovništva, kao što je npr. u okolici Slavonske Požege u oktobru 1991. (str. 65), kada je naređena evakuacija srpskih naselja. Pritom se nijedan od Tuđmanovih suradnika nikad nije suprotstavio tome “da hrvatske prostore treba očistiti od Srba i u njih trajno naseliti bosansko-hercegovačke Hrvate” (90).

U Gospiću je likvidirana srpska intelektualna elita, a u Splitu je broj pravoslavnih pao toliko da ih skoro uopće više nema. Uz to, “nema srpskog intelektualca koji se usudio javno posredovati svoje ideje i stajališta, a da nije bio izvrgnut prijetnjama i napadima sve do gubljenja posla i fizičkog ugrožavanja” (71). Unatoč obavezi države – proistekloj iz Bečke konvencije potpisane 21. lipnja 2001. – Hrvatska ne želi vratiti stanarska prava Srbima, ali zato vrlo agilno postupa kad Srbi žele prodati kuće preko Državne agencije za promet nekretn-

nina. Umjesto povratka (onih koji su u Hrvatskoj rođeni i u njoj živjeli) govori se o useljavanju i naseljavanju, kao da se radi o strancima koji migriraju. Uz to, u općinama sa srpskom većinom stvaraju se koalicije HDZ-a i SDP-a samo da bi se onemogućilo da srpske stranke (npr. SDSS) participiraju u vlasti. Radilo se ne o “ponekom” zločinu, kako je država tu i tamo spremna priznati, nego o masivnim zločinima, i to “*nota bene*, onda i tamo, kada i gdje se nije branila”.

Masovni zločini počinjeni su ponajprije u područjima koja su stalno bila pod kontrolom hrvatskih vlasti, i gdje nije bilo nikakve srpske pobune, ni srpskih “snajperista i terorista”, unatoč tome što su ih hrvatska politika i hrvatski mediji uporno nastojali proizvesti. Stotine nevinih ljudi je pobijeno, 10.000 kuća i drugih objekata je minirano, spaljeno i uništeno, oko 200.000 hrvatskih građana srpske nacionalnosti bilo je prinuđeno napustiti svoje domove i svoju domovinu. Sve to prije *Bljeska* i *Oluje* i sve to na područjima pod hrvatskom kontrolom... A *Oluja* je progutala stotine ljudskih života izvan bojišnice, otpuhala više od 150.000 Srba i spalila više od 20.000 kuća i drugih objekata (125).

Uz to, deseci su tisuća ostali bez stanova i mirovina, a Srbi nisu uopće sudjelovali u privatizaciji društvene imovine, nego su ostali isključeni, odnosno ekskomunicirani. Čak se i trasa auto-puta Zagreb — Split prilagođavala tako da se Srbima preko čijih je imanja trebala izvorno prolaziti ne bi morala isplatiti odšteta (od 25 milijuna njemačkih maraka, 92). Srbi su bili i ostali izloženi stigmatizaciji, diskriminaciji i ekskomunikaciji, o čemu je Mirić uostalom pisao i u prethodnoj knjizi – *Demokracija i ekskomunikacija* – objavljenoj tri godine prije ove. Njima se ne dopušta da se vrate, a kada se poneki i vrati, doživljava pozive u policiju, a ponekad i tužbe s brojnim lažnim svjedocima.

Značajan dio ove knjige je kritika opozicije (koja to prema srpskom pitanju zapravo nije ni bila) i donekle – intelektualaca (o čemu će Mirić potom napisati knjigu *Sumrak intelekta*, 2006.). Mirić navodi – čak i za današnje prilike skoro pa nevjerovatne – izjave ljudi kao što su Tonino Picula, Goran Granić, Željka Antunović, čak i samog Ivicu Račana (pri čemu glavnog, Zdravka Tomca, uopće ni ne spominje) iz kojih proizlazi da su oni spremni kritizirati Tuđmana za sve drugo (korupciju, autoritarnost, odnos prema BiH, privatizaciju i sl.) osim za “rješavanje srpskog pitanja”. Za to nisu imali tada, a nemaju ni danas, riječi. Kao da se nije dogodilo.

U završnom dijelu knjige, Mirić se bavi pitanjem oprostila i odnosa prema prošlosti. Pamti se, kaže on, samo zlo učinjeno nama, dok se naša zla učinjena drugima namjerno zaboravljaju. S obzirom da i sam pripada dvama kolektivnim akterima: hrvatskim građanima i etničkim Srbima, Mirić kaže da u oba slučaja govori o “svojoj” (“našoj”) sramoti – i kad govori o politici etničkih Srba i politici hrvatske države, za koju kaže da iz nje Srbi odlaze zato što to nije država, nego etnička zajednica koja služi da štiti samo jednu etničku grupu a ne sve svoje državljane. Mirić citira samog Tuđmana koji je u proljeće 1991. rekao da nijednom Srbinu ne može jamčiti sigurnost ako dođe do rata. Taj odnos prema Srbima kao stranom tijelu, kao nekom permanentnom neprijatelju kojemu nema mjesta u Hrvatskoj, nastavlja se i dalje. Što se tiče same srpske politike, teze kao što su “*svi Srbi u jednoj državi* – u svojoj operacionalizaciji u kojoj su činjena zla drugima, uključujući i poricanje njihove države – dovela su do destrukcije srpske države i do nesreće srpskog naroda” (117). Stoga je potrebno suočavanje s vlastitom metafizičkom odgovornošću (Mirić se u tom slučaju poziva na Karla Jaspersa) za ratove, i to prije svega kod samih srpskih elita. Ali, srpska odgovornost za zločine ne umanjuje hrvatsku. Takvih samorefleksija, odgovornih postupaka, nema.

Iz današnje perspektive mogli bismo to potvrditi još u većoj mjeri nego što je izgledalo, primjerice, u kratkom razdoblju od 2007. do 2012., kad je ipak vođena neka politika kakvog-takvog “izražavanja žaljenja”, za koju su doduše mnogi građani smatrali da je neiskrena i stoga irelevantna. Nakon toga, nakon što je Hrvatska ušla u EU, a potom započela retuđmanizaciju, dok je Srbija ušla u razdoblje obnove vlasti kakva je bila prije 5. oktobra 2000., obje su se zemlje još više udaljile od preporuka koje Mirić iznosi u svojoj knjizi.

Istodobno, indoktrinacija mladih u obje zemlje, posredstvom mitologiziranja *Domovinskog rata* i glorificiranja Tuđmana u Hrvatskoj, te procvata postjugoslavenskog nacionalizma u Srbiji pod Tomislavom Nikolićem i Aleksandrom Vučićem, onemogućava bilo kakve pozitivne trendove u tom smislu. Mirićeva procjena da se stvari neće bitno izmijeniti ni nakon 2000., izrečene u momentu kad je izgledalo da bi se doista nešto moglo popraviti, pokazala se stoga sasvim ispravnom.

Dejan Jović

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu